

İNKİŞAF ETMƏKDƏ OLAN ÖLKƏLƏRDƏ KLASTERLƏŞMƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Daxil olub: 11 fevral 2022-ci il;
Qəbul olunub: 24 fevral 2022-ci il
Received: 11 February 2022;
Accepted: 24 February 2022

Mikayilov Fərhad¹, Cəfərova Vəfa²
¹i.ü.f.d., böyük elmi işçi, İAETİ, UNEC
²aparıcı elmi işçi, doktorant,
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu
¹f_mikayilov@yahoo.com.
²faithfulness_88@mail.ru

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə klasterləşmənin xüsusiyyətləri və inkişaf meyillərinin tədqiq edilməsidir. Tədqiqat işi müqayisəli təhlil və sistemli analiz kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə klasterləşmənin əsas inkişaf göstəriciləri müəyyənləşdirilmiş, həmçinin klasterlərin inkişafına təsir edən amillərin təhlili aparılmışdır. Tədqiqatın məhdudiyyətləri daha geniş təcrübə informasiya tələb etməsidir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə klasterlərin inkişafının əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir ki, bu təcrübə də ölkəmizdə klasterləri inkişaf etdirmək üçün istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: klasterləşdirmə, beynəlxalq təcrübə, inkişaf etmiş ölkələr, inkişaf etməkdə olan ölkələr, keçid iqtisadiyyatlı ölkələr.

FEATURES OF CLUSTERING IN DEVELOPING COUNTRIES

Mikailov Farhad¹, Jafarova Vafa²
¹PhD, Lead researcher, SRIES
²Lead researcher, PhD student, ISRER,
¹f_mikayilov@yahoo.com,²faithfulness_88@mail.ru

Summary

The main purpose of the research is to study the characteristics and development trends of clustering in developing countries. The research was based on research methods such as comparative analysis and systematic analysis. The study identified key indicators of cluster development in developing countries, as well as analyzed the factors affecting the development of clusters. The limitations of the study are that it requires more empirical information. The practical significance of the research is that the main features of cluster development in developing countries have been identified and this experience can be used to develop clusters in our country.

Keywords: clustering, international experience, developed countries, developing countries, countries with economies in transition.

ОСОБЕННОСТИ КЛАСТЕРИЗАЦИИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ

Микаилов Фархад¹, Джафарова Вафа²
¹д-р филос. по экон., ст. научный сотрудник, НИИЭИ, UNEC
²докторант, ведущий научный сотрудник, НИИЭП
¹f_mikayilov@yahoo.com,²faithfulness_88@mail.ru

Резюме

Основной целью исследования является рассмотрение особенностей и тенденций развития кластеризации в развивающихся странах. Исследование основано на таких методах исследования, как сравнительный анализ и систематический анализ. В ходе исследования были определены ключевые показатели развития кластеров в развивающихся странах, а также проанализированы факторы, влияющие на развитие кластеров. Ограничения исследования заключаются в том, что оно требует большого количества эмпирической информации. Практическая значимость исследования заключается в том, что выявлены основные особенности развития кластеров в развивающихся странах и этот опыт может быть использован для развития кластеров в нашей стране.

Ключевые слова: кластеризация, мировой опыт, развитые страны, развивающиеся страны, страны с переходной экономикой.

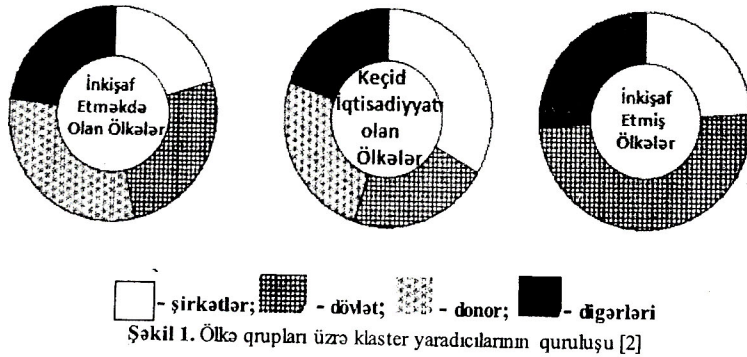
Dövlətlərin iqtisadiyyatının uzunmüddətli inkişafı onların həm ənənəvi, həm də yeni elmtutumlu sektorlarda rəqabət qabiliyyətinin artmasına, insan kapitalının keyfiyyətinə və yüksək texnologiyalardan istifadədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə və innovativ iqtisadi artımın ön planı keçməsinə əsaslanır. Bu, dövlətin, biznesin, elmin və təhsilin innovativ inkişafının effektiv alətlərindən istifadə edilməsi əsasında dəqiq qarşılıqlı fəaliyyət sisteminin yaradılmasını tələb edir. Klaster strategiyalarının həyata keçirilməsi əsasında milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması ideyası yeni deyil. Böhrandan çıxış mərhələsində ənənəvi diversifikasiya üsulları artıq lazımı səmərə verə bilmədikdə, biznesin təşkilinin klaster modelindən iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin adekvat vasitəsi kimi istifadə edilməsinin alternativini yoxdur. Klasterləşmə rəqabət qabiliyyətliliyin gücləndirilməsi və

innovasiya fəaliyyətinin sürətləndirilməsi prosesləri arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmağa, qlobal rəqabətin qarşısını almağa, milli və regional inkişafın tələblərinə lazımi səviyyədə cavab verməyə imkan verən yeni iqtisadi fenomenidir.

Klaster yavaşca ilk növbədə ayrı bir bölgənin və ya sənayenin və bütövlükdə dövlətin rəqabət qabiliyyətini artırmağa imkan verən yeni idarəetmə texnologiyasıdır. İqtisadi ədəbiyyata "klaster" anlayışı 1990-cı ildə Maykl Porter tərəfindən daxil edilmişdir. Maykl Porterə görə, klaster bir-biri ilə əlaqəli şirkətlər, ixtisaslaşmış təchizatçılar, xidmət təchizatçıları, müvafiq sahələrdə firmalar qrupunun coğrafi əlamətinə görə cəmləndirilmiş, bir-biri ilə rəqabət aparan, lakin eyni zamanda müştərək iş aparan təşkilatlardır [3]. Beləliklə klasterdə coğrafi cəhətdən bitişik, bir-biri ilə əlaqəli şirkətlər və əlaqəli təşkilatlar müəyyən bir sahədə fəaliyyət göstərməli, ümumi fəaliyyət və tamamlayıcı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunmalıdır.

Beynəlxalq təcrübənin təhlili müxtəlif ölkə qruplarında təqdim olunan mexanizmin uyğunlaşma prosesini xarakterizə edən bir sıra xüsusiyyətləri vurğulamağa imkan verir.

İnkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə klaster yaradılmasının strukturu olduqca oxşardır. Yəni klaster yaranan amillər bərabər paylarda təmsil olunur. İnkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrin klaster yaradıcıları ilə inkişaf etmiş ölkələri müqayisə edərkən fərqlər ortaya çıxır (Şəkil 1).

İlk diqqətçəkən xüsusiyyət inkişaf etmiş ölkələrdə klaster yaradılmasında "donorlar" qrupunun olmamasıdır (Şəkil 1). Eyni zamanda, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə "donorlar" qrupu ən fəaldır. Burada "donor"ların uğurlarını izah edən səbəblərdən biri - digər ənənəvi klaster iştirakçılarına nisbətən siyasi və ticarət müstəqilliyinin olmasıdır. İnkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə dövlətin təşəbbüslərinə inam dərəcəsi aşağıdır.

Firmalararası əlaqələr də zəif inkişaf etmişdir. Belə bir vəziyyətdə, təşəbbüskar - "donor" müxtəlif iştirakçıları bir klaster çərçivəsində birləşdirə bilən, aralarındakı etibarlılıq əlaqələrinin möhkəmlənməsinə töhfə verə bilən optimal vasitəçidir. İlk diqqətçəkən xüsusiyyət inkişaf etmiş ölkələrdə klaster yaradılmasında "donorlar" qrupunun olmamasıdır (Şəkil 1). Eyni zamanda, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə "donorlar" qrupu ən fəaldır. Burada "donor"ların uğurlarını izah edən səbəblərdən biri - digər ənənəvi klaster iştirakçılarına nisbətən siyasi və ticarət müstəqilliyinin olmasıdır. İnkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə dövlətin təşəbbüslərinə inam dərəcəsi aşağıdır. Firmalararası əlaqələr də zəif inkişaf etmişdir. Belə bir vəziyyətdə, təşəbbüskar - "donor" müxtəlif iştirakçıları bir klaster çərçivəsində birləşdirə bilən, aralarındakı etibarlılıq əlaqələrinin möhkəmlənməsinə töhfə verə bilən optimal vasitəçidir.

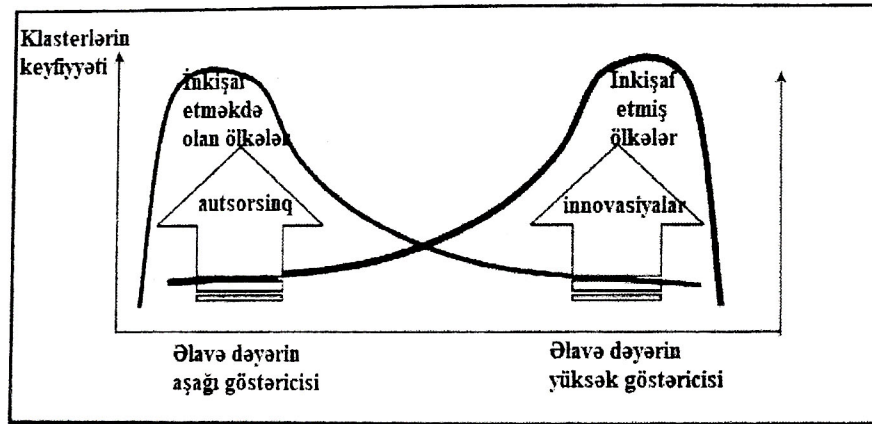
Müstəqilliklərdən başqa, təşəbbüskarlar - "donor"lar klasterlərin təşkilində yüksək bacarıqları ilə fərqlənirlər. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Dünya Bankı, Amerika İnkişaf Bankı və UNIDO kimi "donor" təşkilatların dünyanın müxtəlif ölkələrində klaster layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı topladıqları təcrübə diqqəti cəlb edir və klasterlərin inkişafının erkən mərhələdə olduğu dövlətlərin marağını artırır. Dövlətin iştirakı ilə klasterlərin yaradılması da ölkələr üzrə fərqlənir. Bu göstəricinin regional fərqləri mövcuddur, belə ki, dövlətin klasterlərdə rolu Şimali Amerika, Avstraliya və Yeni Zelandiyada 41%, Şimali Avropada 47%, Qərbi Avropada 53%, Cənubi Avropa ölkələrində 61%-dir. İnkişaf səviyyəsinə görə böldükdə isə klaster yaradılmasında dövlətin inkişaf etmiş ölkələr qrupu üçün orta dəyəri 50%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 26% və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə 21%-dir [2]. Klasterlərin yaranmasının məqsədləri də ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə fərqlənir. İnkişaf etmiş ölkələrdə klasterlərin yaradılmasının innovasiyanın dəstəklənməsi (58%), iş mühitinin yaxşılaşdırılması (48%), investisiyaların cəlb edilməsi (30%), əlavə dəyərin artırılması (30%), elmi araşdırmaların kommersiyalaşdırılması (23%) və s. kimi məqsədləri vardır.

İnkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə təşəbbüskarların hədəf prioritetləri bir az fərqlidir. İlk növbədə klaster daxilində yaranan əlavə dəyərin (55%) və ixracatın artmasına (İEOÖ-də 48% və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə 35%), yalnız bundan sonra yeniliyin dəstəklənməsi (İEOÖ-də 30% və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə 28%), investisiyaların cəlb edilməsinə (İEOÖ-də 23% və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə 26%) və s. diqqət yetirilir [2].

Bu ölkələrin qrupları arasındakı fərqlər klasterlərin sahəvi istiqamətində də mövcuddur. Beləliklə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə klasterlərin əksəriyyəti (65%) əmək tələb edən, aşağı texnologiyalı sənayelərdə cəmləşmişdir.

Eyni zamanda, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə klasterlərin əsas hissəsi (64%), əksinə olaraq, yüksək texnologiyalı sektorlarda (biotexnologiya, aerokosmik sənayesi, telekommunikasiya və s.) formalaşır.

Müxtəlif ölkələrin qruplarında KT-lərin sektorlar üzrə paylanmasının təhlili aşağıdakı qanunauyğunluğu vurğulamağa imkan verir: inkişaf etmiş ölkələrdə KT-lər əsasən yüksək əlavə dəyər yaradan sektorlarda formalaşır, iqtisadi cəhətdən daha az inkişaf etmiş ölkələrdə isə KT-lər əlavə dəyərin payı az olan sektorlarda formalaşır. Eyni zamanda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə çox vaxt klasterlər standart istehsalın inkişaf etmiş ölkələrdən köçürülməsi (outsorsinq) nəticəsində yaranır, inkişaf etmiş ölkələrin özündə isə klaster artımı fəal şəkildə yeniliklərin tətbiq edilməsinə əsaslanır. Bu tendensiya sxematik olaraq təqdim edilə bilər (Şəkil 4).

Şəkil 2. Məhsul buraxılışının ölkə qrupları üzrə əlavə dəyərinin göstəricisi [8]

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə yüksək əlavə dəyər yaradan sektorlarda da klasterlər formalaşmışdır, məsələn, Hindistan (Bangalor ş.) və Filippində (Davao ş.) İT klasterləri. Lakin bu qrup ölkələrdəki KT-lərin əksəriyyəti yuxarıda qeyd edildiyi kimi, aşağı əlavə dəyər yaradan sənayelərdə cəmləşmişdir, buna misal olaraq, Hindistanda trikotaj istehsalı klasteri (Tiruppur ş.) [5], Braziliya və Meksikada ayaqqabı klasterləri [6], Əfqanıstanda xalça istehsalı, Türkiyədə və Misirdə turizm klasterlərini [2] göstərmək olar. Keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə bir sıra olduqca uğurlu klasterlər də fəaliyyət göstərir:

Sloveniyadakı (ACC) avtomobil sənayesi klasteri, Macarıstandakı (PANAK) klasterlərindən tikil klasteri, Ukraynada mebel istehsalı üçün klaster, habelə Rusiyada (Zelenoqrad) və Litvada (Infobalt) İT klasterləri.

KT-nin müxtəlif ölkələrin qruplarında maliyyə mənbələrinin təhlili göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təşəbbüskarların - "donorlar"ın təqdim etdiyi xarici maliyyə mənbələri üstünlük təşkil edir. Keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə əsas mənbə biznes sektorunun vəsaitləridir. Bununla yanaşı, vəsaitlərin böyük hissəsi "donor" təşkilatlarından başqa, Aİ-nin üzv ölkələrinin klasterlərin inkişafına dəstək məqsədilə xüsusi fondlarının da daxil olduğu xarici mənbələrdən gəlir. İnkişaf etmiş ölkələrdə klasterlərin inkişafında əsas maliyyə yükü dövlətin üzərinə düşür [2, 23]. Beləliklə, klasterlərin formalaşmasında əsas maliyyə yükü bir qayda olaraq təşəbbüsçünün üzərinə düşür. Lakin zaman keçdikcə klasterlərin maliyyə məsələləri biznes sektorunun səlahiyyətinə keçir. Bu tendensiya ölkələrin bütün qruplarında qeyd olunur və müxtəlif dərəcədə olsa da, bütün klasterlərə aiddir. Belə ki, təşəbbüskarların - "donorların" dəstəyi ilə yaradılan klasterlər maliyyə məsuliyyətini iştirakçı şirkətlərin əlinə keçirməyə daha az meyillidir. Dövlətin dəstəklədiyi klasterlər isə zaman keçdikcə dövlət maliyyələşməsindən asılılığını azadır.

Bütün ölkələrdə klasterlərin formalaşması bir sıra təşkilati məsələlərin həlli ilə müşayiət olunur. Əksər klasterlər yaradıcıları (inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 71%, keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə 62%, inkişaf etmiş ölkələrdə isə 75%) hesab edir ki, fəaliyyətlərin koordinasiyası ilə məşğul olan, ümumi inkişaf strategiyasını formalaşdıran ofis açılmalıdır.

Təşkilati məsələlərə daha çox diqqət çəkən klasterləri xarakterizə edən veb saytların olmasıdır. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə klasterlərin 79%-nin veb saytları olduğu halda, keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə bu göstərici 41%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 37% təşkil edir [1].

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bir sıra ölkələrdə (Macarıstan, Slovakiya, Sloveniya) klaster iştirakçıları üçün klaster formalaşmasında ilk addımlar klasterin inkişafı üçün bir iş planının hazırlanması və maraqlı dövlət orqanları tərəfindən təşkil edilən klaster layihələri müsabiqəsində iştirak etmək üçün təqdim edilməsidir. Müsabiqədə qalib gəlmək iştirakçılara təqdim olunan biznes planlarının həyata keçirilməsi üçün əlavə maliyyə və təşkilati dəstək mənbələri verir. Klaster dəstəyinin keçirilmədiyi ölkələrdə klaster iştirakçıları klasterin formalaşması zamanı hazırladıkları planlara uyğun olaraq və əllərində olan vasitələrə əsaslanaraq, məqsədlərini həyata keçirməyə başlayırlar.

İqtisadiyyatda klaster yanaşmasının tətbiqi MDB ölkələrində də həyata keçirilir. Məsələn, beynəlxalq bazara Yardım Fondunun məlumatına görə, Ukraynada klasterə yaxın sxem üzrə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən 25-dən artıq sənaye aqlomerasiyası yaradılıb və praktiki olaraq fəaliyyət göstərir.

İstehsal olunan məhsulun həcminə görə ən böyük və uğurlu olanlara Xmelnitski şəhərindəki tikinti və tekstil klasterləri aid edilməlidir.

2009-cu ildə Ukrayna MEA Rəyaset Heyətinin qərarı ilə Milli innovativ klasterlərin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi qaydası təsdiq edilmiş, həmçinin onların tərkibinə daxil olan akademik müəssisələrin və sənaye müəssisələrinin siyahısı müəyyən edilmişdir. Klasterlər innovasiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərində yaradılır: “yeni məşinlər” (Dnepropetrovsk), “yeni materiallar” (Xarkov), “Biotexnologiyalar” (Lvov), “yeni qida məhsulları” (Kiyev və Kiyev vilayəti), “təbiətdən istifadənin yeni texnologiyaları” (Donetsk), “cəmiyyətin innovativ mədəniyyəti” (Kiyev), “ən yeni güc qurğuları və mühərriklər” (Zaporozhye), “davamlı inkişafın energetikası” (Kiyev).

Qazaxıstanda iri sənaye korporasiyaları, şəbəkə strukturları əsasında klaster strukturlarının yaradılması işləri sürətlənib. 2004-cü ilin mart ayında ölkə Prezidentinin xalqa müraciətində klaster inkişafı ideyası ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinin əsas üsulu kimi müəyyən edilmişdir. Elə həmin ildən etibarən ABŞ-ın konsalting şirkəti olan “JE Austin” şirkəti ilə birlikdə “Marketinq-Analitik Araşdırmalar Mərkəzi” SC ölkədə klasterlərin yaradılması məqsədini daşıyan Qazaxıstan iqtisadiyyatının mövcud və potensial perspektivli sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə layihə həyata keçirir. “Pilot” klasterlərin yaradılacağı aşağıdakı sahələr müəyyən edilmişdir: metallurgiya (Mərkəzi Qazaxıstan), neft-qaz məşin-qayırması (Qərbi Qazaxıstan), tekstil (Cənubi Qazaxıstan), qida sənayesi (kənd təsərrüfatı sahələri), tikinti materiallarının istehsalı (Almatı vilayəti), turizm (Almatı), nəqliyyat logistikası (Çin və Avropa arasında nəqliyyat dəhlizi) [7]. Eyni zamanda bir çox Qazaxıstan alimləri hesab edirlər ki, ölkədə iqtisadiyyatın digər sektorlarında - neft və qaz sənayesində, biotexnologiyalarda, əczaçılıqda, kimya sənayesində, məşin-qayırmada, informasiya texnologiyalarında da bir sıra klasterlərin yaradılması üçün potensial imkanlar var. Dövlətlərarası klasterlərin yaradılması da, o cümlədən Rusiya ilə əməkdaşlıq da mümkündür.

Beləliklə, yuxarıdakı təhlilin göstərdiyi kimi, müasir mərhələdə müxtəlif qrup ölkələrdə klaster anlayışının populyarlığının artması müşahidə olunur. Klaster yanaşmasının beynəlxalq praktikaya uyğunlaşması klaster yaradıcılarının formalaşması üçün aydın bir mexanizm formalaşmışdır. Müxtəlif ölkələr tərəfindən bu mexanizmdən istifadə zamanı əldə edilən təcrübənin təhlili klaster yaratmaq məqsədləri, klasterin yaradıldığı sahələri, müxtəlif ölkələrin qruplarında klasterlərin ümumi çərçivəsini müəyyən edən maliyyə mənbələri və təşkilati aspektlər kimi bir sıra xüsusiyyətləri müəyyən etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Sölvell, Ö. The cluster initiative greenbook / Ö. Sölvell, G. Lindqvist, C. Ketels. — Stockholm: Bronnma tryck AB, 2003.
2. Ketels, C. Cluster initiatives in developing and transition economies / C. Ketels, Ö. Sölvell, G.

- Lindqvist. — Stockholm: Center for Strategy and Competitiveness, 2006.
3. Портер, М. Конкуренция / М. Портер; пер. с англ. — М.: Вильямс, 2006.
 4. Enright, M. J. Regional clusters and economic development: A research agenda; In “Business Networks: Prospects for Regional Development”, edited by U. H. Staber et al., Berlin: Walter de Gruy, 1996
 5. Mitsui, I. Industrial cluster policies and regional development in the age of globalization — Eastern and Western approaches and their differences / I. Mitsui // 30th ISBC in Singapore, 2003.
 6. Nadvi, K. Industrial clusters and networks: case studies of SME growth and innovation / K. Nadvi. — UNIDO, 1995.
 7. Ли С. Кластеры – новые формы организации инновационного процесса // <http:www.naukazar.kz>. <http://www.gazeta.kz>.
 8. http://bseu.by:8080/bitstream/edoc/4897/2/Vashkevich%20Yu.%20Klastemye%20initsiativy%20v%20nats.%20ekonom.%20Vestnik%20BGEU%206_07.pdf